Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 1

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

VIRTUAL MANSUBLIKNING AKSIOLOGIK TRANSFORMATSIYASI: YOSHLARNING KIBERIJTIMOIYLASHUVIDA MILLIY-MADANIY QADRIYATLAR, TRANSMILLIY RAQAMLI ME’YORLAR VA AXLOQIY O‘ZINI BELGILASH DIALEKTIKASI

Azizjon Mo‘minjon o‘g‘li Xayitov*

Farg’ona davlat universiteti Mustaqil tadqiqotchisi

✉ azizjon14@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada virtual mansublik qadriyatlarni saqlash va qayta talqin qilish munosabati sifatida o‘rganiladi. Konseptual tahlil qadriyat, amaliyot va raqamli ifodani farqlaydi. Refleksiv aksiologik tarjima yondashuvi taklif etiladi. Davomiylik, ixtiyoriylik hamda o‘zaro e’tirof mezonlari asoslanadi. Nazariy xulosalar keyingi empirik tekshiruvni talab qiladi.

Kalit so‘zlar

virtual mansublik, aksiologik transformatsiya, kiberijtimoiylashuv, milliy qadriyatlar, transmilliy me’yorlar, axloqiy avtonomiya, refleksiv tarjima.

DOI: 10.5281/zenodo.23393344

KIRISH

Virtual mansublikni milliy qadriyatlarga sadoqat yoki ulardan voz kechish o‘rtasidagi sodda tanlov sifatida talqin qilish tadqiqot muammosini toraytiradi. Ushbu maqolada boshqacha savol qo‘yiladi: yosh inson bir necha madaniy muhitda qatnashganida qaysi axloqiy mazmunni davom ettiradi, qaysi ifoda shaklini o‘zgartiradi va o‘z qarorini kimlar oldida asoslaydi? Bunday savol mansublikni tayyor belgilar majmui emas, o‘zini hamjamiyat bilan bog‘lash hamda mazkur bog‘lanishni qayta talqin qilish munosabati sifatida tekshirishga imkon beradi. A.Sanaqulov kiberijtimoiylashuvni yoshlarning ma’naviy-axloqiy qadriyatlari va axborot iste’moli madaniyati bilan bog‘liq muammo sifatida qo‘yadi [1]. X.Soqiyev milliy identiklikning O‘zbekistondagi raqamli o‘zgarishlar bilan aloqadorligini muhokama qiladi [2]. Bu ishlar mahalliy muammoni belgilash uchun tayanchdir. Biroq ulardagi umumlashtirishlar ushbu maqolada barcha yoshlarning bir xil qadriyat almashinuviga uchrayotgani haqidagi dalil sifatida olinmaydi. Tadqiqotning vazifasi tarqalish darajasini hisoblash emas, qadriyat o‘zgarishining turli mazmunlarini konseptual ajratishdan iborat. A.Lisenkova raqamli davrni sotsiokultural imkoniyatlar va chaqiriqlar birligi orqali o‘rganadi [3]. T.Kuznetsova raqamli madaniyat hamda gumanitar bilim munosabatini qayta ko‘rish zaruratiga e’tibor qaratadi [4]. Ushbu yo‘nalishlardan kelib chiqadigan muammo texnologiyaga oldindan ijobiy yoki salbiy hukm chiqarish emas. Aksincha, bir xil texnik shakl turli axloqiy maqsadga xizmat qilishi mumkinligi va bir xil qadriyat turlicha raqamli amaliyotlarda ifodalanishi alohida tushuntirishni talab qiladi.

Maqolaning maqsadi milliy-madaniy qadriyatlar bilan transmilliy raqamli me’yorlarning munosabatini refleksiv aksiologik tarjima nuqtayi nazaridan asoslashdir. Bu yerda “tarjima” til almashtirishdan kengroq: me’yorning ma’nosini boshqa ijtimoiy vaziyatda saqlash, tekshirish va zarur bo‘lsa qayta ifodalash nazarda tutiladi. Ilmiy hissa sifatida qadriyatning mazmuniy davomiyligini shakliy takrordan, axloqiy o‘zini belgilashni esa mavjud me’yorlarning istalgan biriga avtomatik moslashishdan farqlovchi mezonlar taklif etiladi.

Tadqiqot uchun asosiy ziddiyat shundaki, mansublik tan olinishni taqozo etadi, lekin tan olinishning har qanday sharti axloqiy jihatdan maqbul emas. Hamjamiyatga qo‘shilish shaxsning ovozini boyitishi ham, undan o‘z tajribasining bir qismini yashirishni talab qilishi ham mumkin. Bu ehtimollar empirik hodisa sifatida emas, tahlil qilinadigan qarama-qarshi holatlar sifatida qo‘yiladi. Shu sababli maqola milliylikni mutlaq bir xillik, transmilliylikni esa avtomatik erkinlik bilan tenglashtirmaydi; har ikkisini insoniy munosabatlarning asoslanganligi orqali baholashni taklif qiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual yo‘nalishda olib borildi. Sakkizta manba mavzuga aloqadorlik va bibliografik tekshiriluvchanlik asosida maqsadli tanlandi: mahalliy qadriyatlar muhokamasi [1; 2], raqamli madaniyatning sotsiokultural talqinlari [3; 4], tanqidiy media tadqiqoti va bolalar ishtiroki muammosi [5; 6], chuqur mediaviylashuv hamda platformalashuv tahlillari [7; 8]. Korpus nazariy qarashlarni qiyoslash uchun xizmat qiladi; u barcha adabiyotlarni qamrab olgan tizimli sharh, bibliometrik tanlanma yoki yoshlar xulqini o‘lchovchi ma’lumotlar bazasi emas.

Birinchi usul aksiologik differensiatsiya. “Qadriyat” nima muhim va maqbul ekaniga doir yo‘nalish; “me’yor” muayyan vaziyatdagi kutiladigan xatti-harakat; “amaliyot” me’yorning bajarilish usuli; “raqamli ifoda” esa ushbu mazmunning texnik va ramziy ko‘rinishi sifatida belgilanadi. Masalan, o‘zaro g‘amxo‘rlik qadriyati bilan tabrik yuborish odati aynan bir narsa emas. Mazkur misol tadqiqotning shartli analitik konstruksiyasi bo‘lib, muayyan jamiyat odatlarining etnografik tavsifi sifatida taqdim etilmaydi.

Ikkinchi usul kontekstlararo normativ qiyoslash. Bir me’yor mahalliy va transmilliy hamjamiyatda bir xil nom bilan qo‘llansa ham, u kimning manfaatini himoya qilishi, kimga qanday xarajat yuklashi va unga e’tiroz bildirish mumkinligi tekshiriladi. Qiyoslashning birligi madaniyatlarning umumiy “darajasi” emas, aniq munosabatning asoslanganligidir. Bu usul bir tomondan tashqi madaniyatni avtomatik ustun qo‘yishni, ikkinchi tomondan har qanday mahalliy amaliyotni kelib chiqishi sababli tanqiddan ozod qilishni cheklaydi.

Uchinchi usul fikriy tajriba va qarshi misol. Milliy merosni raqamli shaklda qayta ifodalash, ko‘p tilli hamjamiyatda ishtirok etish va shaxsiy ma’lumotni ulashishga bosim kabi shartli vaziyatlar tuzildi. Har bir vaziyatda saqlanayotgan qadriyat, o‘zgarayotgan ifoda hamda ta’sir ko‘rayotgan shaxslar alohida ajratildi. Mezonning izchilligi bir tomonga qo‘llangan talabni boshqa tomonga ham qo‘llash mumkinligi orqali tekshirildi. Bu tartib axloqiy xulosani oldindan afzal ko‘rilgan madaniy guruh foydasiga moslashtirishdan saqlaydi.

Tadqiqot chegaralari avvaldan belgilandi. Bolalar haqidagi mulohazalar voyaga yetgan barcha yoshlarga umumlashtirilmaydi; bir mamlakatdagi konseptual munozara boshqa hududdagi empirik holatni isbotlamaydi. Manbalarda uchraydigan tavsif, xavotir va normativ takliflar o‘zaro farqlanadi. Ishda kuzatuv, so‘rov yoki tajriba o‘tkazilmagan. Shuning uchun natijalar qadriyat o‘zgarishining sababi va miqdorini emas, bunday o‘zgarishni tekshirishda adashtirilmasligi kerak bo‘lgan tushunchalar hamda baholash shartlarini ko‘rsatadi; ularning amaliy foydaliligi keyingi tekshiruv masalasidir.

NATIJALAR

Mansublikning ko‘p qatlamliligi va qadriyat mazmuni. Birinchi natija virtual mansublikning uch qatlamini farqlashdan iborat. Ramziy qatlam shaxs o‘zini qaysi nom va belgilar bilan ifodalashini bildiradi. Amaliy qatlam u qaysi faoliyatlarda qatnashishi va qanday o‘zaro yordamga tayanishini ko‘rsatadi. Normativ qatlam esa guruh ichidagi majburiyatlarni qanchalik asosli deb bilishi bilan bog‘liq. Bir qatlamdagi o‘zgarish boshqasining yo‘qolganini anglatmaydi. Shaxs yangi tilda fikr bildira boshlashi uning o‘zaro hurmat yoki avlodlar oldidagi mas’uliyat haqidagi qarashi o‘zgarganini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. A.Hepp chuqur mediaviylashuvni jamiyat hayotining birgina vositaga emas, o‘zaro bog‘langan media muhiti va ma’lumot jarayonlariga aloqadorligi orqali muhokama qiladi [7]. Ushbu yondashuvdan mazkur maqola uchun olinadigan xulosa quyidagicha: yoshlarning

mansubligini bitta platformadagi profil bilan chegaralash yetarli emas. Tahlilda oilaviy muloqot, o‘quv vazifasi, hamjamiyat faoliyati va ularni bog‘laydigan vositalarning o‘zaro munosabati tekshirilishi kerak. Bu tatbiq mualliflik xulosasi bo‘lib, manbada aynan shu tadqiqot guruhining o‘rganilgani da’vo qilinmaydi.

Qadriyat mazmuni bilan uning ifodasi ajratilmasa, ikki turdagi noto‘g‘ri xulosa kelib chiqadi. Birinchisida eski ifoda saqlangani uchun axloqiy davomiylik mavjud deb hisoblanadi, holbuki uning ma’nosi bo‘shashi mumkin. Ikkinchisida ifoda yangilangani uchun qadriyat yo‘qolgan deb hukm qilinadi, holbuki yangi shakl avvalgi g‘amxo‘rlik yoki hamkorlikni davom ettirishi mumkin. Shunday qilib, davomiylikning dalili tashqi o‘xshashlik emas, shaxslararo munosabatdagi axloqiy vazifaning saqlanishi va qayta asoslanishidir. T.Kuznetsova raqamli madaniyat muammosini gumanitar bilimning zamonaviy asoslari va insonning faol subyektligi bilan bog‘laydi [4]. Bu qarashni mazkur tadqiqotga tatbiq etganda yosh inson tayyor madaniy shakllarni qabul qiluvchi emas, ularning mazmunini muhokama qilishga haqli ishtirokchi sifatida olinadi. Biroq subyektlik “men shunday xohlayman” degan fikrning mutlaq ustunligi emas. Tanlov boshqalarga ta’sir etganda uning asoslarini ko‘rsatish, muqobil talqinlarni tinglash va zararni hisobga olish talab etiladi.

Ko‘p qatlamli mansublik tushunchasi har qanday farqni uyg‘unlik deb atashga imkon bermaydi. Bir hamjamiyatdagi majburiyat boshqa hamjamiyat a’zosini kamsitishni talab qilsa, ziddiyatning o‘zi tan olinishi lozim. Uni faqat “madaniy xilma-xillik” so‘zi bilan yopish axloqiy muammoni hal qilmaydi. Demak, ontologik ko‘p mansublik normativ muvofiqlikni kafolatlamaydi. Maqolaning keyingi vazifasi ana shu muvofiqlikni tekshirish usulini belgilashdir: muammo har xil tegishliliklarning mavjudligida emas, ularning shaxsga yuklaydigan talablarini asoslash imkoniyatidadir.

Refleksiv aksiologik tarjimaning tuzilishi. Ikkinchi natija refleksiv aksiologik tarjima tushunchasidir. U qadriyatni bir muhitdan boshqasiga o‘zgarmas buyum kabi ko‘chirishni anglatmaydi. Jarayon dastlabki ma’noning kim uchun va nima sababdan muhimligini aniqlashdan boshlanadi. So‘ng yangi vaziyatda shu ma’noni ifodalashning imkoniyatlari, boshqalarga ta’siri va muqobil shakllari tekshiriladi. Yakunda tanlangan ifoda hamjamiyatga tushuntiriladi, lekin uning barcha a’zolari bir ovozdan ma’qullashi axloqiy maqbullikning zarur sharti deb olinmaydi.

Bu yondashuv beshta o‘zaro bog‘liq amalni qamrab oladi: mazmunni aniqlash, kontekstlarni qiyoslash, me’yorni axloqiy tekshirish, ifodani qayta ishlab chiqish va qarorni ochiq asoslash. Amallar qat’iy ketma-ket texnologik bosqichlar emas; yangi e’tiroz oldingi talqinni qayta ko‘rishga olib kelishi mumkin. Aynan shu qaytuvchanlik tarjimani oddiy moslashuvdan ajratadi. Moslashuv tashqi talabni bajarish bilan tugashi mumkin, refleksiv tarjima esa talabning o‘zini ham baholashga ochiq qoldiradi. N.Couldry ma’lumotlashtirish sharoitida ijtimoiy tuzum va hokimiyatni tanqid qilish uchun normativ asoslarning zarurligini himoya qiladi [5]. Ushbu dalil maqolada ko‘rinuvchanlik mezonlariga tatbiq qilinadi: raqamli ifodaning ommalashgani uning axloqiy asoslanganligini isbotlamaydi. Shu bilan birga kam tarqalgan ifoda ham faqat kamligi uchun ustun emas. Baholash mazmun, ishtirokchilar ovozi va oqibatlarning kim zimmasiga tushishi orqali amalga oshirilishi kerak. Bu yerda texnik muvaffaqiyat bilan axloqiy oqlashning mantiqiy farqi saqlanadi. S.Livingstone bolalarning raqamli tajribasini faqat media ta’siri bilan emas, ularning huquqlari nuqtayi nazaridan qayta qo‘yadi [6]. Mazkur yondashuv himoya masalasini ishtirokdan uzib qo‘ymaslikka undaydi. Maqolaning normativ talqinida voyaga yetmagan shaxsni xavfdan asrash uning fikrini eshitmaslik uchun avtomatik asos bo‘la olmaydi. Biroq ishtirok huquqiga murojaat ham har qanday ma’lumot ulashishni xavfsiz yoki maqbul deb e’lon qilmaydi. Ehtiyot chorasi va ovoz berish imkoniyati birgalikda asoslanishi kerak.

Refleksiv tarjimaning muhim chegarasi shundaki, barcha qadriyatlar bir-biriga to‘liq aylantiriladigan ekvivalentlar emas. Masalan, hamjamiyatning ochiqlik talabi bilan shaxsning maxfiylik ehtiyoji o‘rtasida haqiqiy ziddiyat bo‘lishi mumkin. Bunda vazifa ikkalasi aslida bir narsa ekanini ko‘rsatish emas, ularni qaysi sharoitda va qanday cheklash asosli ekanini aniqlashdir. Shunday qilib, yondashuv kelishmovchilikni bekor qilmaydi; uni ko‘rinadigan, izohlanadigan va qayta muhokama qilinadigan munosabatga aylantirishni ko‘zlaydi.

Virtual mansublikni normativ baholash mezonlari. Uchinchi natija virtual mansublikdagi qadriyat o‘zgarishini baholash uchun beshta farqlovchi mezondan iborat. Ular yoshlarni “milliyligi kuchli” yoki “milliyligi sust” guruhlarga ajratadigan reyting emas. Har bir mezon muayyan talabning shaxs va hamjamiyat munosabatida qanday ishlashini so‘roq qiladi. Jadvaldagi chegaralar mualliflik taklifi bo‘lib, ular empirik o‘lchov

vositasi sifatida validatsiyadan o‘tkazilmagan.

Mezonlar bir-birini to‘liq qoplamaydi. Masalan, qadriyat mazmunining davom etishi majburlashni oqlamaydi; ixtiyoriy tanlov esa uning boshqalarga zararini avtomatik bartaraf etmaydi. Shuning uchun umumiy ball yig‘indisi o‘rniga har bir mezon bo‘yicha alohida asos talab qilinadi. Bu tamoyil bir jihatdagi muvaffaqiyat orqali boshqa jihatdagi axloqiy kamchilikni yashirishga yo‘l qo‘ymaslik uchun kiritilgan.

1-jadval. Virtual mansublikdagi aksiologik tarjimaning mualliflik mezonlari

Table 1: 1-jadval. Virtual mansublikdagi aksiologik tarjimaning mualliflik mezonlariMualliflik normativ tahlili: tekshiruv mezonlari va ularning chegaralari.

Mezon	Tekshiruv savoli	Maqbul belgi	Normativ chegara
Mazmuniy davomiylik	Qaysi axloqiy vazifa saqlanmoqda?	Yangi shaklda ham g‘amxo‘rlik yoki hamkorlik asoslanadi.	Tashqi ramzning takrori mazmun o‘rnini bosa olmaydi.
Ixtiyoriylik	Qarorni rad etish yoki o‘zgartirish mumkinmi?	Muqobil ifoda va qayta ko‘rish imkoniyati mavjud.	Mansublik majburiy o‘zini oshkor etishni oqlamaydi.
O‘zaro e’tirof	Turli tajribalar tinglanadimi?	E’tiroz bildirgan ishtirokchi ham suhbatdosh deb tan olinadi.	Ko‘pchilik fikri kamsitishni maqbullashtirmaydi.
Adolatli ishtirok	Kimning ovozi va xarajati hisobga olingan?	Til, vosita va tajriba farqi muhokamada e’tiborga olinadi.	Texnik kirishning o‘zi teng ishtirok emas.
Qayta asoslash	Me’yor tanqidga ochiqmi?	Yangi dalil va tajriba qarorni o‘zgartira oladi.	An’ana ham, yangilik ham o‘z-o‘zidan yakuniy dalil emas.

Jadvalning amaliy vazifasi tayyor hukm chiqarish emas, bahsning qaysi nuqtasida mazmun, erkinlik yoki ishtirok masalasi yashirinib qolganini aniqlashdir. Mezonlar aniq holatga tatbiq etilganda ishtirokchilarning o‘z izohi tinglanishi lozim. Tashqi kuzatuvchining bitta belgiga qarab shaxsning butun axloqiy yo‘nalishini baholashi ushbu yondashuvga zid bo‘ladi.

Mezonlarning bir xil qo‘llanishi milliy hamda transmilliy guruhlarni solishtirishda ayniqsa muhim. Bir tomonda an’ana deb oqlanayotgan bosim boshqa tomonda yangilik deb oqlanmasligi kerak. Shu izchillik madaniyatlarni mavhum baholash o‘rniga, aniq talabning shaxsga yuklaydigan oqibati va asosini tekshirish imkonini beradi.

Qarama-qarshi vaziyatlar orqali mezonlarni tekshirish. Birinchi fikriy vaziyatda yosh ishtirokchi mahalliy rivoyatni boshqa til va qisqa raqamli formatda taqdim etadi. Bir qarashda shakliy o‘zgarish davomiylikning uzilishiga o‘xshaydi. Biroq mazmuniy tekshiruvda asosiy savol boshqa: hikoyadagi insoniy munosabat qanday talqin qilindi, ma’no qay darajada tushuntirildi va qayta ifoda kimga ovoz berdi? Asl matnning kelib chiqishi ko‘rsatilishi ham muhim. Demak, yangi formatning o‘zi axloqiy yo‘qotish ham, muvaffaqiyat ham hisoblanmaydi.

Ikkinchi vaziyatda hamjamiyat birdamlik ramzi sifatida oilaviy yoki shaxsiy ma’lumotni ommaga chiqarishni talab qiladi. Bunda birdamlik qadriyatining ijobiyligi muayyan talabning maqbulligini kafolatlamaydi. Ishtirokchi o‘z yaqinlariga hurmatini boshqa shaklda bildira olsa, majburiy oshkoralikning zarurligi alohida asoslanishi kerak. Shu bilan birga axborot berishni rad etish shaxsning boshqalarga befarqligi deb talqin qilinmasligi lozim. Bu qarshi misol mansublik va o‘zini to‘liq oshkor etish o‘rtasidagi asossiz bog‘lanishni ko‘rsatadi.

Uchinchi vaziyat ko‘p tilli virtual guruhga tegishli. Hamma uchun bitta til qoidasining qo‘llanishi tashqi tomondan teng ko‘rinishi mumkin, ammo ishtirokchilarning mazmunli fikr bildirish imkoniyati farqlanadi. Normativ savol guruhning umumiy faoliyatini saqlagan holda tarjima, izoh yoki turli ifodalarga qanday o‘rin berish mumkinligidir. Mazkur fikriy misol hech bir tarmoqning haqiqiy siyosatini tavsiflamaydi. U formal bir xillik bilan adolatli ishtirok bir xil kategoriya emasligini tekshiradi.

To‘rtinchi vaziyatda yosh inson ham mahalliy, ham transmilliy guruhda qabul qilingan ayrim me’yorlarga e’tiroz bildiradi. Uning ikkala tomonga ham to‘liq mos kelmasligi mansubliksizlikning dalili emas; u ikki muhit bilan munosabatini ongli ravishda qayta tuzayotgan bo‘lishi mumkin. Biroq tanqidni refleksiv deb atash uchun sabab, izchillik va boshqalarning javobiga ochiqlik talab qilinadi. Shunchaki qarama-qarshi fikr aytish yoki barcha majburiyatdan voz kechish o‘zini axloqiy belgilashning yetarli sharti emas.

Bu vaziyatlar umumiy natijani beradi: qadriyatga sadoqat, ifodadagi yangilik va tanqidiy munosabat bir-birini mantiqan inkor etmaydi. Ularning muvofiqligi aniq munosabatdagi asoslar orqali aniqlanadi. Shuning uchun yoshlarni tayyor madaniy toifalarga joylashtirish o‘rniga, ularning qanday sabab bilan qaysi talabni qabul qilgani yoki rad etganini tekshirish taklif etiladi. Ushbu xulosa nazariy mezonning izchilligiga tegishli; amalda bunday qarorlar qanchalik ko‘p uchrashi haqidagi da’vo tadqiqot doirasiga kirmaydi.

MUHOKAMA

Taklif etilgan yondashuvga birinchi e’tiroz uning axloqiy mulohazaga ortiqcha yuk qo‘yishidir. Kundalik mansublikning har bir ko‘rinishi ongli muhokama orqali tanlanmaydi. Bu e’tiroz asosli cheklovni ko‘rsatadi: refleksiv tarjima doimiy ravishda har bir harakatni oqlab yurish talabi emas. U ziddiyat, bosim yoki zarar ehtimoli yuzaga kelganda me’yorni tekshirish imkoniyatidir. Shu ma’noda refleksiya oddiy odatga qarama-qarshi qo‘yilmaydi; u odatning o‘zgarmas hukmga aylanishini cheklovchi qobiliyat sifatida olinadi.

Ikkinchi e’tiroz mezonlarning haddan tashqari umumiyligiga tegishli. Ixtiyoriylik yoki o‘zaro e’tirof turli jamoalarda boshqacha tushunilishi mumkin. Maqola bu farqni inkor qilmaydi, lekin undan barcha talqinlar teng darajada asosli degan xulosa chiqarmaydi. Talqinning maqbulligi ta’sir ko‘rayotgan tomonlarni eshitish, muqobil shakllarni tekshirish va bir tomonlama yukni ko‘rsatish orqali baholanadi. Bunda oldindan tayyor madaniy ustunlik emas, sabablarni o‘zaro taqdim etish talabi qo‘llanadi. J. van Dijck platformalashuvni alohida xizmatlardan kengroq ekotizim va boshqaruv muammosi sifatida tahlil qiladi [8]. Bu istiqbol maqolada individual tanlovning institutsional sharoitlarini ko‘rishga yordam beradi. Qadriyatni qanday ifodalash masalasi faqat yosh insonning didiga yuklanmasligi kerak: muhokama uchun qanday vositalar va ko‘rinuvchanlik shartlari mavjudligi ham tekshiriladi. Biroq mazkur fikr platformani barcha axloqiy qarorlarning yagona sababi deb e’lon qilmaydi. Mualliflik talqinida shaxsiy mas’uliyat bilan institutsional imkoniyatlar o‘zaro farqlangan holda bog‘lanadi.

Mahalliy va xorijiy manbalar o‘rtasidagi farq ham saqlanishi lozim. Sanaqulov hamda Soqiyevning muammolari milliy madaniy muhitga, Livingstoneniki bolalar huquqlari doirasiga, Couldryniki esa ijtimoiy tanqid asoslariga tegishli [1; 2; 5; 6]. Ularni bitta tajribaning o‘zaro tasdiqlovchi dalillari sifatida qo‘shish noto‘g‘ri bo‘lardi. Mazkur maqolada ular bir muammoning turli savollarini yoritadi. Yakuniy mezonlar esa manbalarning bevosita iqtibosi emas, ularni qiyoslash natijasidagi mualliflik konstruksiyasi sifatida ochiq belgilangan.

Yana bir chegara “milliy qadriyatlar” tushunchasining ichki xilma-xilligidir. Bir avlod, hudud yoki kasbiy guruhning talqini barcha fuqarolar nomidan yakuniy vakillik qila oladi deb olinmaydi. Shu bilan birga xilma-xillik umumiy axloqiy tilni imkonsiz qilmaydi. Umumiylik tayyor bir xillikdan emas, muhim munosabatlarni saqlash va ularni birgalikda qayta asoslashdan izlanadi. Demak, maqola mansublikni yo‘qotish yoki uni o‘zgarmas holatda saqlash qarama-qarshiligi o‘rniga, mazmunli davomiylikning muhokama qilinadigan shaklini taklif qiladi.

Ta’limiy tatbiq va keyingi tadqiqot chegaralari. Ta’limiy tatbiq uchun qadriyatlar ro‘yxatini yodlatishdan tashqari, ma’no va ifodani ajratadigan muhokama topshiriqlari taklif etiladi. Masalan, bir axloqiy vazifani mahalliy va transmilliy auditoriyada turlicha ifodalash, keyin har bir shaklning imkoniyati hamda cheklovini asoslash mumkin. Bu tavsiya samarasi tajribada tekshirilgan pedagogik texnologiya deb e’lon qilinmaydi. Uning maqsadi talabadan tayyor pozitsiyani takrorlashni emas, qarorining sabablarini ochib berishni so‘rashdir; baholash shaxsiy e’tiqodga emas, asoslash sifatiga qaratilishi lozim.

Avlodlararo muloqotda ham ikki tomonning izohlash imkoniyati saqlanishi zarur. Katta avlod faqat merosni yetkazuvchi, yoshlar esa faqat yangilik olib kiruvchi tomon sifatida qotirib qo‘yilmaydi. Har ikkisi ma’no ishlab chiqish va qayta talqin qilishda ishtirok etishi mumkin. Amaliy taklif sifatida bir madaniy amaliyotning turli talqinlarini solishtirish, kelishmovchilikni qayd etish va muqobil ifoda yaratish ko‘zda tutiladi. Muloqotning natijasi to‘liq yakdillik bo‘lishi shart emas; tushunilgan kelishmovchilikning o‘zi ham muhimdir.

Kelajakdagi empirik tadqiqotda intervyu, rozilik asosidagi faoliyat tahlili va vaziyatli topshiriqlarni birlashtirish mumkin. Tekshiruv savoli yoshning qancha platformadan foydalanishi emas, bir me’yorni turli muhitlarda qanday asoslashidir. Kuzatuvda mazmun saqlanganmi, talabni rad etish mumkinmi, muqobil ovoz eshitilganmi kabi belgilar alohida qayd etilishi lozim. Shunda bir ko‘rsatkichdan umumiy “madaniy yetuklik” balini yasash xavfi kamayadi. Bunday tadqiqot hali o‘tkazilmagan; bu yerda uning ehtimoliy mantiqi taklif qilinmoqda.

Axloqiy ehtiyot choralari tadqiqot usulining o‘ziga ham taalluqlidir. Mansublikni o‘rganish bahonasida shaxsiy yozishmalarni to‘liq talab qilish, tanqidiy fikrni ishonchsizlik belgisi deb qayd etish yoki yopiq guruh ma’lumotini roziliksiz ko‘chirish mazkur konsepsiyaga zid. Tadqiqotchi uchun zarur ma’lumot bilan shaxsning oshkor etmaslikka asosli ehtiyoji farqlanishi kerak. Voyaga yetmaganlar ishtirokidagi dizayn alohida etik ko‘rib chiqishni talab etadi; maqola bunday tekshiruvdan o‘tgan tayyor protokolni taqdim etmaydi.

Natijalarning ko‘chiriluvchanligi ham shartlidir. Bir o‘quv muassasasida ishlab chiqilgan vaziyat boshqa til, hamjamiyat yoki yosh guruhida aynan shu mazmunga ega bo‘lmasligi mumkin. Shu bois mezonlarning umumiy formulasi bilan ularning konkret talqini ajratiladi. Umumiy formula muhokamani yo‘naltiradi, konkret talqin esa ishtirokchilar tajribasi bilan tekshiriladi. Mazkur farqlash konsepsiyani qattiq madaniy nazorat vositasiga aylantirishdan saqlaydi va virtual mansublikni ochiq, mas’uliyatli hamda qayta asoslanadigan munosabat sifatida o‘rganishga imkon beradi.

XULOSA

Tadqiqot virtual mansublikning aksiologik transformatsiyasini milliy qadriyatlarning oddiy yo‘qolishi yoki trans-milliy me’yorlarning avtomatik ustunligi bilan izohlash yetarli emasligini konseptual jihatdan asoslaydi. Qadriyat mazmuni, amaliyot va raqamli ifodaning farqlanishi tarixiy davomiylikni tashqi shaklning takroridan ajratish imkonini beradi. Taklif etilgan refleksiv aksiologik tarjima mazmunni aniqlash, kontekstni qiyoslash, normativ tekshirish, qayta ifodalash va qarorni asoslashni bog‘laydi. Uning mezonlari mazmuniy davomiylik, ixtiyoriylik, o‘zaro e’tirof, adolatli ishtirok hamda qayta asoslashdan iborat. Bu mezonlar yoshlarni madaniy sadoqat darajasiga ko‘ra reytinglash uchun emas, muayyan talabning axloqiy chegarasini aniqlash uchun taklif qilindi. Fikriy tajribalar yangi shakl qadriyatdan voz kechishni, ko‘p mansublik esa mas’uliyatsizlikni o‘z-o‘zidan anglatmasligini ko‘rsatdi. Ayni paytda an’ana ham, yangilik ham majburlash yoki boshqalarning ovozini cheklash uchun mustaqil asos bo‘la olmaydi. Ta’limiy tatbiqda ma’noni tushuntirish, muqobil talqinlarni tinglash va kelishmovchilikni asosli ifodalashga ustuvorlik berish taklif etiladi. Xulosalar nazariy xarakterga ega: mezonlarning amaliy ishlashi, turli yosh va madaniy guruhlardagi talqini hamda institutsional sharoitlarga bog‘liqligi alohida empirik tekshiruvni talab qiladi. Shu chegarada virtual mansublik meros va yangilanishning tayyor murosasi emas, insonning o‘z aloqalari uchun mas’uliyat bilan ma’no yaratish jarayoni sifatida talqin qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sanaqulov A. Raqamli jamiyatda kiberijtimoiylashuv va qadriyatlar transformatsiyasi // ISFT ilmiy-uslubiy jurnali. № 3. 2026. (p. 138–145).

2. Soqiyev X.V. O‘zbekistondagi raqamli islohotlar sharoitida milliy identiklik transformasiyasi // Falsafa va huquq. № 3. 2026. (p. 237–240).

3. Лисенкова А.А. Вызовы и возможности цифровой эпохи: социокультурный аспект // Российский гуманитарный журнал. Т. 7. № 3. 2018. (p. 217–222). DOI: 10.15643/libartrus-2018.3.4.

4. Кузнецова Т.Ф. Цифровизация и цифровая культура // Горизонты гуманитарного знания. № 2. 2019. (p. 96–102). DOI: 10.17805/ggz.2019.2.7.

5. Couldry N. Recovering critique in an age of datafication // New Media & Society. Vol. 22. No. 7. 2020. (p. 1135–1151). DOI: 10.1177/1461444820912536.

6. Livingstone S. Reframing media effects in terms of children’s rights in the digital age // Journal of Children and Media. Vol. 10. No. 1. 2016. (p. 4–12).

DOI: 10.1080/17482798.2015.1123164.

7. Hepp A. Introduction // Deep Mediatization. London; New York: Routledge. Ch. 1. 2020. (p. 1–16). DOI: 10.4324/9781351064903.

8. van Dijck J. Seeing the forest for the trees: Visualizing platformization and its governance // New Media & Society. Vol. 23. No. 9. 2021. (p. 2801–2819).

DOI: 10.1177/1461444820940293.